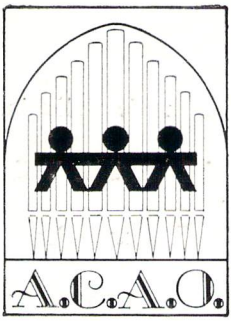

ASSOCIACIÓ CABANILLES
D'AMICS DE L'ORGUE

ORGUES DEL PAÍS VALENCIÀ

VI

ORGUE DE MORELLA

Abril 1980

ORGUES DEL PAÍS VALENCIÀ

I. Orgue del Col·legi Sant Josep dels Jesuïtes de València.

II. Orgue de la Parròquia del Sant Àngel Custodi de València.

III. Orgue de Borriana (Castelló), s. XVIII (Documents).

IV. Orgue de l'església del Temple de València, s. XVIII (Documents).

V. Orgue de Crevillent (Alacant).

El proper número estarà dedicat a l'orgue de Vila-real (Castelló)

PRESENTACIÓ

Amb gran satisfacció incluim en aquesta col·lecció de monografies "Orgues del País Valencià", l'extraordinari estudi sobre l'orgue de Morella realitzat per En Manuel Milian i Mestre. Aquest brillant i extens treball ja fou publicat a Barcelona l'any 1968, dins de la revista de l'Institut Espanyol de Musicologia "Anuario Musical" vol. XXI (1966) del Consell Superior d'Investigacions Científiques, mereixent una tirada apart o separata *per a la seua major divulgació. Aquí ens mostra l'autor com en d'altres dels seus treballs; El arte popular en los Sexenios, Morella y sus puertos, etc., la seva imatge de periodista culte i inquiet, molt identificat amb la seva terra a la qual ha dedicat treballs tan extraordinaris malgrat residir habitualment fòra d'ella per motius professionals, que l'obliguen a portar una notable activitat periodística a Barcelona, havent col·laborat amb importants diaris i publicacions com "El Noticiero Universal", "La Vanguardia", "Estafeta Literaria", "Mundo", "Tele-Exprés", etc. A ell doncs, li agraïm tots aquesta aportació tan valuosa que ens farà conèixer millor un dels millors orgues que encara ens queden, ubicat a més a més en una ciutat de tanta importància en la nostra història i per la qual sentim especial afecte tots els valencians.*

El nostre màxim interés estarà en difondre aquesta publicació per a que el més gran número possible de persones i entitats coneguen aquesta obra d'art per a posar remei al seu estat actual, amb la il·lusió de tornar-lo a sentir de nou en un futur, no massa llunyà esperem, amb tota la seva esplendor i amplia gama de possibilitats sonores, acompanyant les funcions litúrgiques però també essent el nucli i punt de partença de diverses activitat musicals, concerts, cursos d'estudi i interpretació de música antiga ibèrica, enregistrament de discos, etc., i siga en definitiva un testimoni viu *de la nostra història.*

En nostre agraïment també a l'actuar senyor rector En Vicent Mestre que tan interessat s'ha mostrat des del primer moment en la reedició i divulgació d'aquest treball.

No podem deixar de remarcar la tasca inesitmable d'En Teodosio Sangüesa Esteban, organista de Morella des de l'any 1939 i que, des dels diferents càrrecs que ha ocupat en l'administració s'ha preocupat per tot allò que estès relacionat amb la revalorització d'aquest grandiós instrument. Lògicament doncs, com a actual conseller delegat de cultura de l'Ajuntament de Morella ha apoiat decididament i ha fet possible la col·laboració econòmica de l'Ajuntament a aquesta publicació. A tots els qui d'una manera o altra ens han ajudat en aquest treball el nostre agraïment més sincer.

VICENT ROS,
President d'ACAO

HISTÒRIA DE L'ORGUE DE SANTA MARIA LA MAJOR, DE MORELLA

Per En Manuel MILIAN I MESTRE

La basílica de Santa Maria la Major

La ciutat de Morella constitueix un conjunt històrico-monumental de primer ordre. No n'hi ha possiblemente arreu del regne de València una altra que oferesca semblant riquesa artística. La gravetat creadora de l'Edat Mitjana hi restà com paralitzada. Gairebé la ciutat no ha perdut res del seu caràcter i els seus trets medievals. Avui, gràcies a això, podem admirar tota la perfecta organització del que varen ser els burgs de l'etapa medievalística: esglésies, castell-ciutadella, palaus, monestirs, fortificacions i muralles, agüeductes..., etcètera. Menéndez y Pidal, en carta del 20 de febrer de 1964, em deia: "La admiré como una formidable fortaleza natural, por el estilo de Toledo, uno de esos lugares inexpugnables que tuvieron importancia desde los mismos tiempos prehistóricos". El 4 de juny de 1931 varen ser declarats Monuments Nacionals el castell, torres, portes i muralles, Reial Convent de Sant Francesc, Arxiprestal-basílica de Santa Maria i coves de Morella la vetlla.[1] I darrerament la ciutat sencera ha estat oficialment declarada "Conjunt històrico-artístic".[2]

Com a Toledo, són nombroses les esglésies; destaca, però, sobre totes, la de Santa Maria erigida per Pius XII Basílica Menor, on es troba el nostre orgue. Aquest monumental temple, tipus seu, va ser construït entre 1265 i 1343. En ell es va fer palés tot el seny dels morellans i durant diverses generacions hi treballaren mestres constructors, escultors, retaulistes, etc., que després crearen les grans floracions artístiques i gremials de la ciutat, tan esplendoroses i florents als segles XIV i XV. El seu estil és de transició romànico-gòtica, com les de Lleida i Tarragona. Grosses columnes, ja estriades, amb graciosos capitells, romànics a la nau dreta i gòtics a l'esquerra suporten la volada de les voltes de creuer. La seua planta basilical segueix el cànon romànic dels tres àbsis sense creuer ni girola. Tanmateix és el gòtic qui clou l'obra. La pesadesa dels seus murs es trenca amb obertures, rosetons d'encaix de pedra. Hi ha austeritat consumada i ele-

---

[1] **Butlletí Oficial de l'Estat,** núm. 155, pàgs. 1181-85, 4 de juny de 1931.

[2] Decret 3262/1965, 28 d'octubre de 1965. **Butlletí Oficial de l'Estat,** núm. 274.

gant a la seua porta dels Apòstols, del segle XIV, les escultures dels Apòstols de la qual, que envolten la Verge del mainell, prodigi de senzillesa, hi aporten tota la unció del millor gòtic. Destaquen al conjunt d'aquesta porta els batents mudéjars amb llurs ferralles i arabescos.

Al costat de la dels Apòstols, la porta de les Vèrgens sorprén per la seua gràcia etèria, per la seua esveltesa femenívola i pel meravellós calat del seu timpà. Va ser construïda al segle XV, amb un gòtic força més recarregat que el de la seua companya. Una llegenda popular les atribueix a dos artistes, pare i fill, que competiren d'amagat i deixarien les obres plegades per tal que el poble pogués dictar-ne la seua sentència. L'enginyosa llegenda es basa en la particularitat que ambdues es troben al flanc dret de la basílica; raresa poques voltes coneguda, deguda en aquest cas al terraplé del castell que la limita per l'altra part.

Tanmateix aquesta església no ultrapassaria els límits de la seua notabilitat si no fos per l'obra genial, pel seu atreviment, per la seua factura i per la seua concepció primogènita, del cor. És el part més sorprenent de l'art morellà arreu de la seua història. Per a N'Elies Tormo siga "acaso único en el mundo así aislado". Teodor Llorente va escriure en 1887 que a l'Arxiprestal de Santa Maria "en el siglo XV le añadieron un coro magistral y atrevidísima construcción". I el cronista Martí de Viciana, ja al segle XVI, se sorprenia amb admiració davant aquestes maravelles. "Al pie del castillo —escriu a la seua Cronica de Valencia— está la villa con una yglesia so títutlo de nuestra Señora: en esta yglesia ay dos pieças de las buenas que ay en el reyno..."

Aquest cor, concebut i realitzat pel morellà mestre Segarra, posseeix una volta rebaixadíssima, gairebé plana, i oferix a cavall de quatre columnes l'espectacle insòlit d'un gòtic aeri, que navega sota les esquifandes. L'escala d'accés s'agafa al voltant d'una columna, a la qual abraça totalment, els relleus de l'ampit d'aquesta varen ser esculpits en principi pel morellà A. Sancho (1470) i acabats per l'italià J. Belli, el qual també realitzà el sobri i admirable Judici Final darrere del cor. Els baix-relleus de l'ampit, que palesen maneres florentines, representen la genealogia de Jesucrist. L'obra es va fer amb tal perfecció, que, malgrat la inclinació de les dues columnes de la part dreta, causada per l'incendi de la nau en 1354 i un corriment de terra posterior, la seua supervivència no oferix cap perill. La impressió que pot produir aquest cor és sorprenent.

En 1343 restà completada la insigne fàbrica, en collocar la seua darrera pedra el rei d'Aragó En Pere IV, amb les seues pròpies mans. El temple fou consagrat el 6 de juny de 1393, pel morellà Gaspar Punter, en aquell temps bisbe de Tortosa. El Papa Innocenci XII la va agregar a Sant Joan Laterà de Roma. D'aleshores ençà campeja al

timpà de la porta dels Apòstols la mateixa llegenda de Sant Joan Laterà: "Non est in toto orbe locus sanctiors iste". Nicolau IV, Innocenci VI, Climent III, Benet XIII, Martí V, Eugeni IV, Sixt IV, Pius II, Pau III, Juli III, Pau IV, Sant Pius V, Gregori XIII, Climent VIII, Pau V, Gregori XV, Climent XIV, Pius VII, Sant Pius X i l'esmentat Pius XII la varen enriquir amb una llarga teoria de privilegis, les butlles i breus dels quals encara es conserven a l'Arxiu històrico-eclesiàstic. Benet XIII, el Papa Lluna, es va mostrar sempre especialmen generós envers ella. En febrer de 1402 li va atorgar el "Dret d'asil". En abril de 1404, a Sant Víctor de Marsella, signa la butlla per la qual reconeix la concessió del terç de la primícia reial en favor de la vila de Morella, per tal que fos invertida en la conservació d'aquesta església i la dotació del seu culte. A Morella el 11 de setembre de 1414, concedix una sèrie d'indulgències importants en favor dels qui ajudassen a la construcció del campanari, o als qui la visitassen en dies assenyalats, com ara les festivitats del Senyor, Corpus Christi, Santíssima Verge de Maria, dels Sants, etc. Més tard expedirà un decret pontifici on es concedix gràcia de l'Abat de Benifassà perquè puga celebrar de pontifical a l'Església de Santa Maria, a la festivitat anyal del Corpus.[3]

Reis com Jaume II, qui va regalar un preciosíssim lignum Crucis, desaparegut en l'espoli d'Espartero, que va carregar amb la major part del tresor; Martí l'Humà, Ferran d'Antequera, Joan de Navarra, Alfons V, Carles V (?) —qui sembla ser que arribà a aquestes terres en una cacera en la qual l'acompanyaven els príncips Felip i Joan d'Aústria— la varen honrar amb llur presència, Jaume I va convertir la mesquita àrab en la primitiva església, i damunt els seus fonaments s'aixecà després aquesta gran basílica, que el Marqués de Lozoya considera "la más bella iglesia gótica de todo el antiguo reino de Valencia".[4]

Els Suprems Pontífex Adrià IV, Benet XIII, Calixt III i Alexandre VI oraren o varen oficiar alguna vegada sota les seues voltes. Són cèlebres els sermons que hi va predicar Sant Vicent Ferrer en 1410 i 1441. En un d'aquests preconitzà la mort sense descendència del Monarca Martí l'Humà. Durant el darrer la seua oració esdevingué un cant malaventurat per al decadent Papa Lluna, present al presbiteri, el qual cant marcà el començament de llurs dissensions. Dues vegades s'hi reuniren les Corts Generals del Regne: en 1411 per nomenar el candidat que a Casp hauria d'optar per la successió reial, a la mort de Martí l'Humà; i en juny de 1436 quan l'infant de Navarra va celebrar les de València, amb aquest motiu hi acudí també N'Al-

---

[3] "Privilegios Pontificios otorgados en favor de la Iglesia Arciprestal de Sta. María la Mayor, etc." Manuel MILIAN I BOIX. Article publicat a **Vallivana,** agost 1958, pàgs. 151-157.

[4] **Historia del Arte hispánico,** t. II, pàgs. 151, I. edició.

fons de Borja, amb el temps Calixt III. En la primera ocasió els morellans i les corts de fora del regne de València, capitanejades per Sant Vicent Ferrer i el Cardenal Ram, s'hi varen decidir pel candidat castellà En Ferran d'Antequera, que eixiria després elegit a Casp.

La seua més gloriosa efemèrides la constitueix, sense dubte, la presència del Papa Lluna, el rei d'Aragó Ferran d'Antequera i Sant Vicent Ferrer, durant llur llarga permanència durant l'estiu de 1414, per dur a terme les fracassades "converses" en favor de la unitat de l'Església i de la cloenda del Cisma d'Occident.

En aquest estiu s'hi celebraren amb aquest motiu solemníssims Pontificals papals els dies de Sant Jaume i de L'Assumpció de la Nostra Senyora, amb assistència de les Corts pontifícia i reial, i on el Taumaturg valencià va ocupar la sagrada Cambra.

Al segle XVII es va revestir el presbiteri amb el desbordant i riquíssim retaule barroc, de fusta sobredaurada, i amb llenços d'Espinosa, Pau Pontons, Cuella i anònims.

Un força ric Museu-Tresor alberga una bona quantitat de llenços i taules de pintors famosos: Ribalta, Espinosa, Van Dyck, Sassoferrato, anònims d'Escola Sevillana, i italianes, etc. I al seu dotadíssim arxiu sorprenen els valuosos incunables i les seues obres úniques, els seus documents reials i les seues butlles pontifícies. Així com d'altres objectes sacres, ornaments i peces d'orfebreria.

L'ORGUE

Entre les dues primeres columnes de la nau esquerra, immediates a l'absis, es troba l'orgue. Ocupa tota l'obertura intercolúmnia fins el vèrtex de l'ogiva, i la seua façana dóna a la nau central. Per un corredor i reixat forjat es comunica amb el cor. Aquesta façana de l'orgue és tota de fusta policromada i daurada, estil barroc, amb socolada, on són collocats els teclats, i flanquejada per les vuit gran contres de 16 peus, d'estany; cos principal d'on arranquen columnes finestrades amb tubs incustrats sonors, i damunt una cornisa de línies trencades, existeix un segon cos arquitectònic amb tres seccions de tubs "canonges" no sonors, amb funció decorativa. Remata el conjunt una allegoria i àngels músics de talla. A la petxina de la volta central que el protegeix perduren restes, bastant deteriorades, d'una Trinitat pintada.

Aquest orgue es compon de dos cossos: el "gran orgue" descrit, que ocupa la part principal de la façana, sobre el doble teclat i els registres; i l'orgue de "cadereta", collocat darrere el respatller de l'organista. Aquesta "cadereta", quadangular, d'un metre i mig, si fa no fa de costat, presenta un frontispici que arriba a l'altura de l'arrancament del cos principal del gran orgue, la talla barroca del qual simula

un triple finestral que amaga els tubs sonors helicoïdals, encoberts per uns olis que representen el Naixement o l'Adoració de la Verge Mare i Sant Josep a l'Infant Jesús, reclinat al pessebre i envoltat de pastors i àngels.

El seient i el respatller formen una gran caixa, a les arestes laterals de la qual es troben els registres corresponents al teclat inferior, pertinent al segon orgue, o orgue de "cadereta".

Història de l'instrument

Sabem que el 10 d'Abril de 1423 [5] el capítol eclesiàstic arxiprestal compra un orgue al beneficiat de la mateixa església Pere Ciurana, el qual era de la seua propietat, pel preu de 60 florins d'or. Conclosa l'obra del cor, part posterior d'aquest i monumental escala, sembla ser que degué instal·lar-se'n un altre de major capacitat, del qual només es conserven els llenços que el guardaven, pintura a l'oli de Martí Torner (1497), actualment a la Capella de la Verge de l'Hospital Municipal. Per substituir-ne aquest els Administradors i el Capítol Eclesiàstic Arxiprestal, que havien engegat la construcció del retaule major i revestiment xurrigueresc d'extraordinari tall i grandesa (1657-1685), varen pensar de dotar aquesta església amb un altre orgue que harmonitzara amb la grandiositat del temple.[6]

El mestre Francesc Torrull [7]

Per aquestes dades era a la diòcesi de Tortosa, arreglant, afinant i construint orgues, el mestre orguener Roc Blasco que havia acabat l'orgue d'Alcalà de Xivert el 30 de novembre de 1691, segons assenyala la inscripció que es conserva encara a l'oli del que varen ser portes i guardes de l'instrument. Per l'altre cap de la diòcesi tortosina, a Cretes (Terol), tenia el seu taller permanent el mestre orguener Francesc Torrull, constructor dels orgues de Cretes, el seu poble nadiu, Calaceit, Lledó i Horta de Sant Joan. I a Terol treballava Jaume Roca, del mateix ofici, que monopolitzava tota aquella zona.

---

[5] Arxiu Històrico-eclesiàstic de Morella. Protocol de Johan Guerau s/f. Esmentat per En Manuel Milian i Boix a les seues notes històriques de l'orgue de Santa Maria de Morella.

[6] AHEM (sigla de l'arxiu esmentat a la nota anterior). Llibre d'Actes Capitulars.

[7] El cognom és TORRULL o TORULL. El veim escrit de les dues maneres. Mentre a L'Acta original de lliurament l'escrivà Jovaní ho fa de la segona, a la nota trobada en 1886 a l'interior de l'orgue, i que sembla ser de la mateixa època de construcció, hom pot llegir TORRULL. Després s'ha escrit indistintament i confusa d'una o altra manera, fins i tot, TURULL, com Blancafort va poder llegir al fons del secret major en una de les seues inscripcions: "Franciscus Turull me fecit...".

El 14 de desembre de 1717 el Capítol Eclesiàstic de Morella designà els beneficiats preveres Macià Gil, Casimir Presiach, el doctor Joan Garcia i Josep Miró, per tal que, junt als jurats de la vila concertaren amb l'orguener Francesc Torrull la construcció del nou orgue, d'acord amb el projecte presentat. Torrull immediatament va fixar la seua residència a Morella, engegà l'obra i la va deixar ultimada i perfectament intallada a les darreries de març de 1720; en reparar l'orgue en 1886 l'organista En Josep Guimerà i Sabater, prevere, va copiar una nota, dipositada al secret de l'orgue, datada el 20 de març de 1720 i publicada per aquest organista en uns articles apareguts a la revista local *Vallivana* al començament de segle. Per ella coneixem els collaboradors del mestre Torrull: l'escultor Vicent Dols, que va fer la caixa i la fusteria artística; l'obrer de vila i fuster Josep Ayora, l'obra; Josep Sans, els registres, les manxes i la resta, i el ferrer Felip Garrigues, la barana de ferro.

Després de quatre anys, el 14 de desembre de 1724 va ser reconegut l'orgue, a petició dels Administradors, per Jaume Roca, "factor d'orgues", habitant de Terol; el Racioner Josep Escoriguela, Mestre de capella de la seu de Tortosa; Mossén Feliu Vicent, Mestre de Capella de l'Església Major de Morella, i Mossén Pere Herrera, organista d'aquesta mateixa església, i aragonés de bressol també; tots els quals, després d'una acurada inspecció i comprovació del so de l'instrument, declararen a la casa de l'Ajuntament de la vila "que avian hallado el órgano hecho según piden las más rigurosas reglas del Arte, y todos los registros, y demás referido, y conforme lo previene la dicha capitulación (va ser llegida la contracta de 1717), sin que se haya encontrado en dicho órgano cosa alguna de reparo, ni que a avido que enmendar ni mejorar; y se le dio, además de lo concertado, por agradecimiento, a dicho Francisco Torrull, cien libras, siendo condigno de trescientas libras, por lo bien que ha cumplido todo lo capitulado y prevenido según el Arte". De tot açò alçà acta l'escrivà Gaspar Jovaní a la vila de Morella l'1 de gener de 1725, que es conserva a l'arxiu Històrico-eclesiàstic.[8]

L'orguener Torrull va romandre ininterrompudament a Morella alguns anys. Desconeixem documentalment el seu èxode; malgrat això "recordamos haber visto, atribuidos a Torrull, los órganos de Cantavieja, la Iglesuela del Cid, Ares del Maestre y Catí, infortunadamente destrozados y quemados en los acontecimeintos luctuosos de 1936", escriu En Manuel Milian i Boix, a les seues notes històriques sobre l'orgue en qüestió.

---

[8] AHEM. Ligam A. Papers i documents interessants. Aportem a l'apèndix la còpia exacta del document, publicat en una **Guía de Morella** del P. Begues, Schp., avui exhaurida, que nosaltres mateixos haguerem, però, de revisar, i tornar a transcriure del Protocol, puix que a la còpia del P. Begues existien unes anomalies, després ratificades a la confrontació.

Reformes y vicissituts

Passaren alguns anys sense necessitat de retocar l'orgue en la seua concepció original. La primera gran reforma, segons constància al llibre d'acords capitulars, correspon a 1794; en ella s'engegaren uns canvis inspirats en el dubtós gust de l'època, que modificava l'harmonia estructural i la sonoritat de l'orgue de Torrull. Al voltant d'aquest tema ens diu el P. Gregori Estrada al seu estudi tècnic:

> «En cuanto a la colocación del frontispicio, pertenece a esta reforma el nuevo orden de los tiradores con sus nuevos letreros adheridos a los tiradores. Los registros añadidos impusieron un cambio de funciones de algunos de los tiradores, con sus respectivos cambios de molinetes. La trompetería exterior recibe nuevos registros, pero no tendrían aún la presentación actual, que corresponde a una reforma posterior a Sospiedra, ya que supone la ampliación de los teclados...
>
> Sospiedra haría los cambios de secretos (correderas) y de molinetes para establecer una distribución de los tiradores más en conformidad con los registros suprimidos y añadidos. Sus cambios de nombres serían sólo en los nombres adheridos por él a los tiradores, dejando intactos los nombres de cartelera. Los secretillos de fachada para la lengüetería recibirían alguna añadidura de la nueva trompeta de batalla. Las dos trompetas interiores (real y magna) no las cambiaría de su sitio.
>
> Probablemente sería Sospiedra quien recogería los tubos sobrantes de los registros suprimidos y los guardaría bien religados en paquetes, tal como aún se conservan en la habitación de los fuelles, dentro de una caja. Si esto fuera así, sería de la mayor importancia, ya que estos tubos conservarían la afinación y harmonización originales.»[9]

Sospiedra va rebre en concepte de pagament 550 lliures del fons de la rectoria de Sant Miquel. Dos anys després, en 1796, al "Libro de Cuentas del Clero de Santa María la Mayor" consta que es paguen a un orguener, per endreçar l'orgue, 25 lliures, 5 sous i 10 diners. A l'any següent, 1797, es va afinar l'orgue amb un cost de 11 lliures, 17 sous i 11 diners, més 35 lliures per mundar alguns registres.

Gairebé cent anys més tard, en 1886, va visitar Morella un fill ilustre, En Manuel Zaporta i Martí, que en ser vailet de cor de l'arxiprestal s'havia distingit com a pianista, i que després va conquerir París per la seua Acadèmia de Música d'Ambert i que comptà entre els seus deixebles el després famós mestre Emmanuel Chabrier. I als

---

[9] GREGORI ESTRADA, organista de l'abadia de Montserrat, "La restauración del órgano histórico de la Basílica de Santa María la Mayor de Morella", inèdit, pàgs. 20 i 21.

seus viatges com a concertista de piano arreu d'Amèrica va establir una altra acadèmia a Guayaquil (Equador), on es va casar amb la seua deixebla Na Mercè Santisteban Rocafuerte, néta del President de la República. Per aquestes mateixes dates era organista titular de Santa Maria el notable musicòleg morellà Reverend Josep Guimerà Sabater, el qual, segons ell mateix va explicar als seus articles, va passar bones estones de conversa i d'audicions musicals i d'orgue amb el celebrat pianista, i, abans d'eixir cap a Morella, li va oferir 5.000 pessetes per introduir certes modificacions a l'instrument.

El reverend Guimerà va acceptar en principi i cridà l'orguener de Belmonte de Mezquín (Terol), En Francesc Zorita, per tal d'estudiar tots dos les modificacions escaients. I, segons l'opinió d'En Manuel Milian i Boix, "parece no se hizo otra cosa en el órgano que reparaciones intrascendentes y afinación".[10]

Per bé que En Gregori Estrada no opina d'aquesta manera. I, sembla ser, que aquesta i a les reformes posteriors es deu la profunda transformació experimentada per l'orgue original.

> «La segunda reforma —escriu el Pare Estrada— consistiría en la ampliación de los teclados en la forma indicada y aún subsistente, y en la ampliación del pedalero a 12 notas, escala cromática. Consiguientemente se harían las ampliaciones de las correderas con nuevos secretillos por la mano izquierda y derecha, de dos notas cada uno. A esta ampliación hay que atribuir también la configuración actual de los teclados y de las teclas de Contras, así como los secretillos de fachada por la trompetería, con la presentación para 51 notas, 25 por la mano izquierda y 26 por la mano derecha.
>
> Este organero, trasladó la trompeta magna al exterior, colocó en secretos propios el Clarín en Quincena de mano izquierda, y el Clarín de campaña de la mano derecha, en el frontispicio. El sitio del tirador del Clarín en Quincena de mano izquierda fue suprimido, por razones que ignoramos; se suprimió el tirador con el nombre de Tolosana, no sabemos por qué, y en su sitio se colocó el antiguo Clarín en Quincena..., etc.»[11]

En aquesta substancial reforma s'hi va introduir el registre de Veu humana, pel gust particular del benefactor senyor Zaporta, que apressava des de París, on va finar el 5 de març de 1902. Aquesta mateixa influència del pianista fa creure al P. Estrada que va motivar el canvi a les llengüeteries, on es varen substituir les originals espanyoles, per d'altres d'escola francesa. Les cartelleres d'esquerra i dreta dels teclats varen sofrir també modificacions a l'onomàstica de registres, com "Bajoncillo" per "Baxones", i "Trompeta en octava" per "Trompetas en 8", etc. L'ordenació de les bateries de trompeta de façana i els seus tiradors restaven definitivament establits fins 1936.

---

[10] Notes històriques de l'orgue de Santa Maria, pàg. 4.

[11] P. G. ESTRADA, ibídem, pàg. 21.

En resten encara nombroses fotografies anteriors a la revolució nacional que ens ho proven gràficament. En l'actualitat és una de les parts més malmeses de l'orgue. Tot just sobreviviren els secrets de presentació exterior, de 51 notes, que, en opinió d'En Gregori Estrada "no está en armonía con el resto de la fachada, y la estropea, por demasiado grande".[12]

En Aquesta mateixa operació de retoc es renovaren els dipòsits d'aire, s'eixamplaren alguns dels seus conductes i es feren noves manxes pel sistema de pèndol. El P. Estrada, força vegades esmentat, creu que en aquesta reforma "se recogieron muchos tubos antiguos que sirvieron para las notas de prolongación de los teclados. No se sabe si fue en esta ocasión que se deshizo la Corneta Magna de 7 hileras y otros registros que faltan, o si fue más tarde".[13] L'orguener Francesc Zorita va finir els seus treballs, encetats el 30 d'abril de 1901, el 31 de juliol de 1902. Amb unes despeses de 5.650 pessetes.

En 1904 sabem que el va afinar un orguener de València per l'import de 200 pessetes, i una altra vegada el senyor Zorita el va netejar i l'afinà en 1915.

En juny de 1922, segons testimoni de l'actual organista, el va afinar l'organer de València Pere Palop, i alhora, segons creu En Manuel Milian i Boix, s'hi va fer alguna reparació. El P. Estrada no parla, al seu informe tècnic, de cap reforma substancial engegada en aquest temps. Tanmateix l'orguener Gabriel Blancafor, de Collbató, que ha realitzat el projecte de restauració, opina que al llarg d'aquesta època de començament de segle va ser-ne refeta tota l'harmonització, "corroborando esta afirmación el hecho de que hayan trabajado en el órgano los organeros Palop, de Valencia, Xuclá, de Barcelona y Panella de Vic, todos los cuales eran seguidores de la estética francesa de principios de siglo, romántica, y que a ello se debe en gran parte el trasiego o inutilización de algunos juegos, la presión del aire más fuerte de lo acostumbrada en España (actualmente está a 85 mm. de columna de agua), la armonización a pie muy cerrado, y por ende el cambio muy notable de carácter en la sonoridad, la cual si bien conserva muchas de las características clásicas (tubos sin pabellón, ausencia de dientes), no puede decirse que sea netamente clásica. En cuanto a la afinación, hemos constatado que el órgano se encuentran dos semitonos más bajo que el diapasón de orquesta".[14]

Durant els atziacs dies de la preguerra espanyola el nostre orgue va sofrir la fúria incontrolada de les hordes, i, sovint, va servir de dis-

---

[12] P. G. ESTRADA, ibídem, pàg. 23.

[13] Ibídem, pàg. 23.

[14] Gabriel BLANCAFORT, "Proyecto de restauración del gran órgano de la Basílica de Santa María, en la ciudad de Morella (Castelló de la Plana), foli 3.

tracció i joguina dels xiquets. Nombroses persones, actors d'aquestes malifetes ens les han contades amb pèls i senyals. Els xiquets pujaven al cor, i arrancaven de l'orgue les flautes i trompetes, que trobaven al seu abast. Eren les de les bateries de façana i els flautats de "cadereta", que lògicament restaren plomats. Després als carrers tocaven les flautes i es divertien inconscientment amb les despulles de l'instrument. Encetada ja la guerra, el roigs varen destruir bona part de l'orgue, alhora que cremaven altars i retaules i el magnífic faristol del cor. Mercès a Déu, i a la parcial intervenció de certa persona ja finada de Morella es pogué conservar bona part de l'orgue. Distinta sort tingueren els de Forcall, Catí, etc., dels quals únicament perduren llurs caixes en molt mal estat. En aquest estiu de 1936 la trompeteria i la "cadereta" quedaren completament desenvalisades. "No quedó en ellas ni un solo tubo", escriu el P. Estrada. L'absència actual d'alguns tubs de l'interior fa suposar que la destrucció afectaria en par a aquesta secció de l'instrument, prou més difícil d'assolir.

Per restituir-lo dintre les seues possibilitats a l'ús litúrgic, en 1939 el Reverend Elies Milian, morellà i rector en aquell temps de Borriana, va posar-hi tot el seu interés i la millor voluntat. Ell mateix va dirigir les reformes necessàries i imprescindibles, desafortunades, però, per la precària situació de l'orgue. Alguns tubs de l'orgue major es varen traslladar al de "cadereta" (els tres o quatre registres que sonen actualment). La trompeta reial de l'interior es va col·locar a les bateries exteriors desmantellades, i s'aconseguí d'aquesta manera millorar l'estètica de la façana, que havia restat tan masegada. Els tiradors de la trompeta reial i la de batalla varen córrer idèntica sort. Va desaparéixer la Veu humana i s'afegí una gamba a la "cadereta", bo i substituint el baixonet i el clarí. Els violins i l'expressió restaren definitivament inutilitzats, per bé que hem d'advertir que això no és el resultat de la reforma en qüestió. El P. Estrada creu que possiblement es traslladà així mateix de l'interior de l'orgue d'ecos el registre de violetes, "que pasó a ser trompeta magna aunque sin la octava primera de mano derecha".[15]

L'actual situació de l'orgue no pot ser més penosa. Cada organista que l'ha inspeccionat ha deplorat la deixadesa en què es troba alhora que admiren la seua qualitat i les seues singularitats barroques, que el fan potser exemplar únic, en la seua categoria, dels coneguts arreu d'Europa. Tanmateix a la seua estructura interior domina una absoluta anarquia. Jo mateix vaig poder percebre la profunda desorientació que li va causar al P. Estrada la primera vegada que el va conéixer. Els registres sovint no corresponien a llurs noms de cartellera, o fallaven en algunes de llurs notes, o es trovaben totalment desplaçats dels llocs escaients. Tot açò envers al que en resta. D'allò

---

[15] Ibídeb, pàg. 23.

que se'n va perdre, no ens queda més que confiar en una futura restauració, força científica i ajustada a les característiques històriques de l'instrument. A la cambra de manxes, que desapareixerà al futur per inutilitat, hem trobat un caixò ple de flautes, classificades per registres. Per què aquesta anomalia? ¿Per la voluntat de rapinya d'algun orguener, que hi va posar les seues mans en una de les darreres reformes? ¿O per la precipitació de l'ajust provisional realitzat per Mossén Elies Milian?

"La situación actual del órgano es deplorable —escriu el P. Estrada—. Le faltan muchísimos tubos; los existentes están a veces en mal estado y magullados; hay registros incompletos, la afinación está muy mal conservada. Si no se pone remedio cuanto antes, puede ser que este precioso instrumento, que aún puede manifestar su valor artístico e histórico, se pierda irremisiblemente."[16]

Estudis i treballs sobre l'orgue

Després de la darrera reforma, posterior a la guerra, l'orgue restà oblidat. Ningú o quasi ningú no tornà a precuparse'n. Sabem, per testimoni oral de l'actual organista En Teodosi Sangüesa, que una casa constructora d'orgues del nord d'Espanya havia fet l'oferta de restaurar-lo totalment, a canvi dels vuit grans contres, distribuïts a ambdues bandes de l'orgue, i que, segons l'apreciació de l'orguener G. Blancafort, el seu preu avui seria prop de les 100.000 pessetes per tub. La proposició no fou acceptada.

En juliol de 1963 un grup de morellans entusiastes va decidir d'ocupar-se'n seriosament i de les possibilitats de restauració. Amb aquest fi es nomenà una junta, i es va organitzar una intensa campanya propagandística, amb la idea de consciencia el poble de la qualitat de l'instrument i de traure'n alguns fons, mitjançant subscripcions, per iniciar almenys les gestions i estudis previs a tota tasca positiva de futur. La junta es va formar amb els següents senyors:

Reverend Francesc Masià, Rector Arxiprest de Morella.

Reverend Manuel Milian i Boix, Acadèmic C. de la història.

Excellentíssim Teodosi Sangüesa, Batlle de la ciutat i Diputat a Corts (organista des de 1939).

En Josep Fabregat, tresorer de la Junta.

En Manuel Milian i Mestre, secretari d'aquesta.

Resultat de la tasca desenvolupada per aquesta Junta pro-orgue van ser els estudis realitzats per notables especialistes i musicòlegs,

---

[16] Ibídem, pàg. 23.

així com totes les gestions dutes a terme fins el present. Hem de consignar que, a partir de 1965, es va constituir a Barcelona una altra junta, o equip tècnic, que es va fer càrrec de tot allò referent a treballs específics sobre l'orgue. Aquest equip tècnic, que s'ha reunit en dues o tres ocasions (l'11 de novembre de 1965, a les sales del Departament de Música de la Biblioteca Central de Barcelona, i els dies 13 i 14 del mateix mes i el mateix any, a Morella, conjuntament amb la junta d'aquesta ciutat) l'integren En Felip Mateu i Llopis, Catedràtic de la Universitat i Director de la Biblioteca Central; Reverend Josep Maria Llorens Cisteró, Conservador de l'esmentat Departament de Música; Reverent Gregori Estrada, monjo organista de l'abadia de Santa Maria de Montserrat; En Gabriel Blancafort, orguener; Excel·lentíssim Sr. Vicent Garcia Julve, Canonge Mestre de Capella de la Catedral de Tortosa i En Manuel Milian i Mestre. A les reunions d'aquesta junta tècnica s'estudiaren els distints informes rebuts sobre l'orgue, i s'hi va dilucidar la difícil qüestió del criteri a seguir durant la restauració, car n'existien dues tendències: una, partidària de la restauració absolutament històrica, que rebutjava els afegitons posteriors a l'obra de Torrull; i l'altra, defensora d'una actualització del vell instrument, que ha estat definitivament bandejada.

Potser els primers treballs a l'entorn de l'orgue de Santa Maria de Morella es deuen a l'organista d'aquesta ciutat, En Josep Guimerà, compositor i musicòleg ja finat. D'aquests treballs periodístics he fet esment anteriorment, i es publicaren a la revista local *Vallivana,* als anys vint, amb el pseudònim de "Doremi". Aquells treballs, però, es deuen a una mentalitat decadent i barroquitzant, partidària d'enriquir més el nostre orgue, pobre en matisos al seu entendre.

El P. Antonio Begues, Schp., va publicar, en 1929 (Impremta Vicent Taronger de València), una àmplia "Guía geográfico-histórica-descriptiva de la ciudad de Morella", on dedica dues pàgines a l'orgue i al repetori musical existent al cor de l'Arxiprestal de Santa Maria, que creiem que es deuen a la ploma d'algun col·laborador, i on ens dóna notícia que l'esmentat En Josep Guimerà, en efectuar-se la que el anomena "última reforma" en 1886, va trobar en un dels registres la nota següent: "Francisco Torrull de Cretas, lugar de Aragón, hizo el órgano de Morella, año 1720. Eran Administradores M. Matías Gil, Pbro.; M. Casimiro Presiach, Pbro.; y el Dr. Juan García. La caja fue hecha por el escultor Vicente Dols. La obra, Joseph Ayora, albañil y carpintero. Los registros, los fuelles y demás, José Sans, carpintero. La baranda de hierro, Felipe Garrigues, herrero. Era Maestro de órgano M. Herrera, aragonés; los demás, morellanos. Dirán una avemaría por caridad, para el difunto relator. En Morella a 20 de marzo de 1720" (p. 99).

Aquesta nota, sembla ser, que ha desaparegut, ja que en cap de les inspeccions dutes a terme recentment no s'ha pogut trobar. Única-

ment l'orguener Blancafort, en novembre de 1964, trobà al fons del secret major la inscripció "Franciscus Turull me fecit, anno 1719", com ell mateix anota al seu projecte-presupost.

El P. Begues copia en un apèndix de la seua obra l'acta de l'escrivà, amb motiu del lliurament de l'orgue. Aquesta acta, com hem dit en una nota anterior, no havia estat degudament transcrita. El P. Estrada, des de Monserrat, en carta del 21 de desembre de 1965, m'apressava per tal que fera una nova confrontació amb el text original, guardat en un dels protocols de l'Arxiu, car, segons ell, havia de consignar-se el ple menor i la segona címbala. En aquesta revisió es pogué constatar l'oblit del primer transcriptor i l'agudesa de l'organista de Montserrat.

Creiem d'interés assenyalar breument els llibres del repertori musical antic, desaparegut en la seua major part a la foguera de 1936, que va consumir el gran faristol. El P. Begues escriu que cosntatava de 25 volums adaptats al cant gregorià "según se cantaba en la región". "Son de finísimas vitelas —diu al seu llibre—, con hermosas letras iniciales, rica y elegantemente miniadas con delicados colores, y adornadas con primorosas viñetas de muy buen gusto". Encara avui es conserven a l'Arxiu de la Basílica cin o sis d'aquests cantoral de cor, d'uns 60 cm. d'alt, de pergamí gros. Imaginem que el P. Begues s'hi refereix a aquests, ja que diu que mesuren 60 por 42 cm. i que tenen les cobertes "de madera forrada, con clavos y cierres de bronce forjado". Tantmateix els exemplars que han sobreviscut a la destrucció dels roigs no són de vitella, com ell afirma. A la seu major part, hi consigna, varen ser copiats i miniats pel fill de Catí, En Miquel Sale i Donclaros.

D'aquests, els graduals són cinc, de propi "de tempore" i dels Sants. Escrits els primers des de 1743 a 1747, i de l'any 1741 els segons.

Són deu els antifonals, escrits de 1748 a 1754.

Els invitatoris, dos de témpore i quatre amb els oficis de diversos sants.

Els Kyrials, un.

Existeix, a més, segons la seua ressenya, un llibre titulat "canto de atril", a la portada del qual es podia llegir: "Thomae Ludovici a Victoria Abulensis / Missarium libri duo / Quae partim Quaternis, Partim Quinis, Partim Senis concinuntur Vocibus / Ad Philippum Secundum Hispaniarum Regem Catholicum / Romae / Ex Typographia Dominici Basse MDLXXXIII, Cum licentia Superiorum."

El més antic dels llibres de cor, sempre segons la seua opinió, era el que va copiar Jaume Vilanova: "Jacobus Philipus Vilanova me fecit Valentia MDCCIII", deia la inscripció de la tapa. Li seguia en

antiguitat un altre, escrit per Antoni Bernat, "Scribebat frater Antonius, Morellanus". No tenia data.

Era, també, nodridíssim el repertori de música de cant figurat. Els més notables, sempre segons aportació del P. Begues, eren les obres de Narcís Ferras, Pvre., mestre de Capella de l'Arxiprestal ("sus composiciones, escriu, llevan fecha desde 1784 a 1820"); Camil Novel, Pvre., també mestre de Capella de l'Arxiprestal als anys de 1823 a 1825; les de Fra Josep Monserrat, organista de l'Escorial; les de Josep Pradas (1736); les de Tomeu Martí, Mestre de Capella de la Seu de Terol (1777); les de Pere Rabaza, Francesc Baran (1741), Montero (1778), etc.

Entre les modernes esmenta misses d'Eslava, Mercadante; Andreví, Hernández, Casaus, Escorihuela, Ribera, Domínguez, Ravanello, Perosi, Sancho Marraco, Griesbacher, etc. I acaba el seu inventari: "Existe asimismo abundante y variado arsenal de Introitos, himnos, Sequencias, Invitatorios, Vísperas de difuntos (algunas de extraordinario mérito), Magnificats, Laudates, Beatus vir, Lauda Jerusalem, Lamentaciones, Villancicos, Motetes, Misterios del Rosario, Letanías, letrillas, Avemarías, etc. La composición que lleva fecha más antigua es un Magnificat de Badán (año 1700)."

A l'any sexennal, 1964, el qui subscriu aquestes línies va publicar a la revista local *Vallivana* alguns articles sobre el tema de l'orgue, tan actual. Més no significaven cap aportació d'interés; únicament pretenien de difondre notícies al voltant de l'instrument, per fomentar l'esperit popular de restauració.

El primer estudi seriós, per bé que breu, de positiu interés, es deu al Reverend P. Gregori Estrada. El va escriure arran d'un viatge de treball realitzat a Morella, en la primavera de 1964. Aquest treball el publicà *Vallivana,* en un suplement que editàrem amb efectes propagandístics. El titulava "El órgano de Santa María la Mayor, de Morella". Porta data de juny d'aquest mateix any. Sembla ser que el diari "Levante", de València (31 de juliol de 1964), va transcriure aquestes primeres impressions del monjo benedictí. També al degà de la premsa valenciana, "Las Provincias", N'Emili Beüt i Belenguer, publicita regnícola, va escriure, llavors, un article-reportatge sobre l'Arxiprestal Basílica i el seu orgue.

A la festivitat de Tots Sants en 1964 viatjaren a Morella els organers Gabriel Blancafort i Joan Capella, de Collbató. Ambdós tècnics van estudiar a pleret l'estructura i les característiques de l'orgue. Fruit d'aquest treball fou el primer projecte-presupost amb idea de restauració immediata. "Proyecto- presupuesto de restauración del gran órgano de la Basílica de Santa María, en la ciudad de Morella (Castellón de la Plana)", porta per títol. Aquest estudi de Gabriel Blancafort s'ha emprat com a base de discusió per tots els qui

han considerat seriosament la transcendència de l'instrument fins el present. Sobre ell s'han traçat les esmenes escaients, i gràcies a ell s'ha pres una terminant posició criterològica a seguir en ulterior projecte de restauració, que estructura a l'actualitat el mateix orguener.

Blancafort hi assenyala que tota la trompeteria existent a l'actualitat és de tipus francés, de fabricació recent. L'atribueix a la casa Bertouneche, i pel que es veu ha perdut tots els trets de la tradicional llengüeteria espanyola. Pel que resta de trompetes primitives, conservades a les golfes, es demostra, però, que "la primitiva trompetería fue genuinamente española".

"Es muy notable —escriu Blancafort— en este órgano la duplicidad de los juegos de teclado..." (foli 4).

I en altre lloc fa esment sobre l'enormitat dels secrets, que diu "son enormes, no por las medidas, sino por el número de juegos montados encima: 24-28 juegos en un solo secreto son ciertamente muchos, y sin embargo esto no puede chocar a nadie en España. Hay que tener en cuenta que el concepto de "Tutti" es totalmente ajeno a nuestros órganos" (fol. 6).

Amb el coneixement dels estudis de Blancafort i del P. Estrada, a l'estiu de 1965 va visitar l'orgue el constructor d'orgues francés Georges Lhöte, aveïnat a Ginebra. M. Lhöte va realitzar-hi un magnífic reportatge gràfic del seu interior i exterior, especialment de les parts més singulars de l'instrument. Després des de Ginebra, amb data del 25 d'agost, va escriure dues extenses cartes, adreçades una al Reverend Rector Arxiprestal de Morella i una altra al qui subscriu. A la primera, M. Lhöte precisa la urgent necessitat de restauració: "Votre orgue, avec sa magnifique façade bien conservée m'a beaucoup interessé. Bien que sa mécanique soit trés fatiguée et qu'un certain nombre de tuyaux d'origine soient disparus, il présente encore un intérèt considérable tant du point de vue esthétique que du point de vue historique, et je me réjouis que vous envisagiez de lui rendre toute sa splendeur originale..." I més endavant: "Mais, même dans son état actuel, avec toute sa structure original, votre orgue motre encore assez bien ce que pouvait être le chef d'oeuvre de Turull".

A la segona adreçada a mi, Lhöte manifesta terminantment el seu criteri sobre la restauració, amb aquesta frase shakesperiana de "Turull or not Turull". Per a ell cada orgue té una ànima, un esperit; i aquest esperit s'ha de respectar sagradament. Hi escriu: "Chaque orgue a une "âme" qui lui est prope, et si l'on veut trop perfectionner, trop restaurer, meme avec la meilleur volonté, l'"âme" finit par s'envoier et il ne reste plus que le materiaux ancien. Voulez-vous restaurer l'orgue de Morella pour jouer du Bach? Alors, pas d'hésitations, il faut conserver les adjonctions de notes et faire l'accord au tempérament égal. Mais si vous voulez que l'orgue de Morella reste avant tout

un témoignage historique, tant esthétique que tecnique, alors il faut l'admetre tel que l'a voulu son constructeur. Ne jugeons pas avec notre esprit du XXème siècle un chef d'oeuvre du début du XVIIIème..."

El 7 de juny de 1965 el P. Julià Sagasta, organista de la Basílica Papal de Santa Maria la Major de Roma, escriu a El Josep Maria Llorens en aquests termes: "He quedado maravillado y entusiasta del órgano de Morella. La riqueza de registros y la particularidad de algunas mixturas son tan características, que verdaderamente ha sido una idea muy artística el querer volver a restaurar en lo que se pueda una obra tan excepcional..."

I acompanya la seua carta amb una sèrie d'observacions, força interessants, sobre el projecte-base de Blancafort, d'una extensió de tres folis.

També, des de Ravenna, el 2 de setembre del mateix any, el famós professor d'orgue Luigi Ferdinando Tagliavini escriu una extensíssima carta al Reverend Josep Maria Llorens, on dóna la seua opinió i criteri sobre la restauració del nostre. Ja coneixia el projecte de Blancafort, i coincidix totalment amb el criteri rigorosament arqueològic de l'orguener ginebrí George Lhöte. Fora de les seues agudíssimes observacions tècniques, que no s'escauen a la intenció d'aquest assaig historiogràfic, vull aportar algunes de les seues interessants opinions:

"...l'organo di Morella, benché attualment deteriorato e impoverito di molta parte delle sue canne, presenta un estremo interesse ed é, come rileva Padre Estrada, una delle pochissime e delle più importanti testimonianze dell'arte organaria clasica nella regione di Valenza. Devrebbe quindi, a mio parere, essere fatto tutto il possibili (e oserei dire anche l'impossibile) per salvare, conservare gelosamente e rimettere in efficienza quanto di esso rimane..."

"A mio parere, bisongnerebbe considerare uno strumento di questo genere non da un punto di vista puramente pratico, volendone ricavare un organo "à tout jouer", ma suprattutto una testimonianza preziosa e insostituibile di una cultura e civiltà musicale, uno instrumento fatto sopratutto per la grande letteratura organistica iberica dell'epoca aurea..."

"Il mio voto sarebbe dunque, ripeto, di salvare tutto quanto resta dell'organo Turull e di restituire il più fedelemente possible allo strumento la sua fisionomia primitiva, con tutte le sue caratteristiche, anche con quelle che oggi potrebbero essere considerate difetti..."

En la detallada crítica del professor Tagliavini el projecte-base es marca ja la línia a seguir definitivament al futur. A la reunió duta a terme a la Biblioteca Central de Barcelona, el día 11 del passat novembre, s'estudiaren les possibles raons dels dos criteris acaronats i finalment s'hi va optar pel de Tagliavini i Lhöte: la fidelíssima restauració de l'original de Torrull.

Alhora, una carta del 21 d'aquell mes de novembre, Macario Santiago Kastner, professor del Conservatori Nacional de Lisboa, s'afegia al criteri rigorós adoptat.

"...opino —diu a la seua carta— que deben hacerse todos los esfuerzos para reconducir este órgano a su trazado primitivo, eliminando cualesquiera añadiduras o modificaciones introducidas en épocas posteriores. En virtud de ser muy reducido el número de órganos antiguos verdaderamente buenos, conservados en España, y dado el interés que esos instrumentos suscitan en el mundo universal de la música, todos los gastos que se hagan en este sentido están plenamente justificados y representan una labor cultural internacional de que disfrutará no tan sólo España, sino toda la humanidad integrada en nuestra civilización occidental."

I, per últim, a més de les breus notes històriques sobre l'orgue de Morella, escrites de trascantó per l'Acadèmic En Milian i Boix, per al dossier informatiu de la Direcció General de Belles Arts, hem d'esmentar amb tot mereixement el magnífic estudi tècnic redactat per l'organista de Montserrat, adesiara aportant com a document en aquest treball, de 34 fulis a doble espai, escrit rere els seus viatges a Morella, i les seues detingudes inspeccions a l'instrument. El P. Estrada ha fet el més detallat i científic dels informes realitzats fins el present. Per al coneixement de l'orgue de Santa Maria cal totalment tenir-lo present. Conté extensos croquis, observacions, conclusions sobre el terreny que han aclarit força les incògnites que al voltant de l'orgue s'havien plantejat fins avui.

La monografia del P. Estrada, closa per Nadal de 1965, comprén els següents apartats:

1. Estat actual de l'orgue.
2. Crítica de la situació actual.
3. Estudi de l'orgue segons les indicacions de cartellera.
4. La llista dels registres segons les Actes d'acceptació de 1724.
5. La situació dels tubs dels registres i llur comparació amb l'ordre indicat a la cartellera.
6. Reformes, canvis, ampliacions.
7. Com seria la disposició inicial de l'orgue.
8. Trets de l'orgue de Santa Maria la Major, de Morella.
9. Treballs a realitzar-hi abans de desmuntar l'orgue.
10. Desmunt i estudi.
11. Treballs especials d'organeria.
12. Treballs al marge de l'organeria, que precisen, però, de ser engegat mentre l'orgue siga desmuntat.

Bé es pot afirmar que l'organista benedictí, al llarg dels seus "soliloquios" amb l'orgue, s'hi ha creat una vertadera estima; que es fa palesa al seu excellent treball fixat en aquestes pàgines, que mereixen la publicació con més aviat millor. Tanmateix l'autor repetidament m'ha indicat que encara ens hi aguarden sorpreses i que no s'ha pronunciat encara el darrer mot al voltant d'aquest vell orgue, que ell estima d'un gran interés per futurs concerts i cursets de música sacra espanyola.

* * *

APÉNDICE

«Acto de la recepción del órgano y de sus registros de la pre.te Yglesia de Sta. María la mayor dela villa de Morella ut intus.

.....

Gaspar Jovaní, Escrivano del Rey nuestro Señor (Dios le guarde) y del Ayuntamiento desta Villa de Morella, certifico, y doy fe, como oy dia de la fecha parecieron ante mi los Reverendos Mosen Mathias Gil, Mosen Joseph Romualdo Miró, y Mosen Casimiro Presiach, Sacerdotes, y Benefiiciados de la Iglesia Parroquial, y Mayor desta dicha Villa, y Administradores nombrados por los Caballeros Regidores de esta Villa en el pasado mil setecientos diz y siete, para la construcción de el órgano de la dicha Iglesia Parroquial, y Mayor, a pedimiento de Francisco Torull, Factor de Organos, y residente en esta Villa, y dixeron: Que en el referido año passado setecientos diez y siete, teniendo plena facultad de dichos Cavalleros Regidores, y en dicho nombre Patronos de dicha Iglesia, para concertar el Organo de dicha Iglesia con el dicho Francisco Torull, le concertaron (precediendo para ello capitulación en forma) por la quantía, que en dichos capítulos se expressa; y que aviendo concluido el dicho Francisco Torull dicho Organo, que se compone de los registros siguientes. Primeramente, un flautado de doze palmos de entonación a la cara del Organo. Más otro flautado de lo mismo: más otro flautado, llamado bordon: más otro flautado de madera de la misma entonación: más un registro de octava: más otro registro lo mismo: más otro registro de dozena doble en composición: más otro registro de quincena doble en composición: más otro registro de diez, y novena doble en composición: más otro registro de veinte, y dozena doble en composición: más otro registro de lleno mayor de quatro caños para tecla: más otro registro de Alemana de cuatro caños por tecla: más un registro de Cimbala de quatro caños por tecla: más otro registro de Cimbala lo mismo: más otro registro de Tolosana de tres caños por tecla: más cinco registros de Nasardos: más un registro de Corneta magna de siete caños por tecla: más un registro de Trom-

petas reales: más otro registro de Trompetas magna: más otro registro de Clarín claro: más otro registro de Clarín de campaña: más otro registro de trompetas de octaba: más otro registro de baxones: más ocho contras de metal, puestas a la cara del Organo de veinte y quatro palmos de entonación: más ocho contras de madera de la misma entonación, más dos juegos de sobrecontras de doze palmos de entonación. En la cadereta de dicho Organo los siguientes: Primeramente, un flautado bordon: más otro registro de seis palmos de entonación a la cara de la cadereta: más otro registro de octava doble: otro registro de dozena doble: más otro registro de quinzena doble: otro registro de diez, y novena doble: más otro registro de veinte, y dozena doble: más otro registro de lleno de quatro caños por tecla: más otro registro cimbala de tres caños por tecla: más otro registro de corneta inglesa de quatro caños por tecla: más otro registro de corneta magna de cinco caños por tecla, puesta en ecos: más tres registros de Nasardos: más un registro de violines: más un flautado para acompañar los violines, puesto dentro de la arca, con secretos, fuelles, y teclados correspondientes: Aviendo sido llamados al orden de dichos administradores, para su recepción, Jayme Roca, Factor de Organos, habitante de la comunidad de Teruel; el Racionero Joseph Escoriguela, Maestro de Capilla de la Iglesia Cathedral de la Ciudad de Tortosa, Mosén Félix Vicente, Maestro de Capilla de la Iglesia Mayor de esta villa; y Mosén Pedro Herrera, Organista de dicha Iglesia, por la que tenían de dichos Cavalleros Regidores, aviéndoles visto, y registrado atentamente, y tañido; hizieron su relación los referidos en el día catorce del mes de Diziembre próximo passado en la casa de Ayuntamiento de esta Villa, en presencia de dichos Cavalleros Regidores, y suya en la forma acostumbrada, y fue: Que avian hallado el Organo hecho, según piden las más rigurosas reglas de el Arte, y todos los registros, y demás referido, y conforme lo previene la dicha capitulación, sin que se aya encontrado en dicho Organo cosa alguna de reparo, ni que se aya avido de enmendar, ni mejorar; y se le dio, además de lo concertado, por agradecimiento, a dicho Francisco Torull cien libras, siendo condigno de trascientas libras, por lo bien que ha cumplido en todo lo capitulado, y prevenido, según el Arte. Y para que conste donde convenga doy la presente, que a pedimiento del dicho Francisco Torull, signo y firmo en la Villa de Morella, al primero día del mes de Enero de mil setecientos y veinticinco años. Y los dichos Administradores lo firmaron.

Lic. MATÍAS GIL	Mn. CASIMIRO PRESIACH	JOSEPH MIRÓ
Presb. Administra.	Administra.	Presbytero

En testimonio de verdad
GASPAR JOVANÍ, Escrivano.»
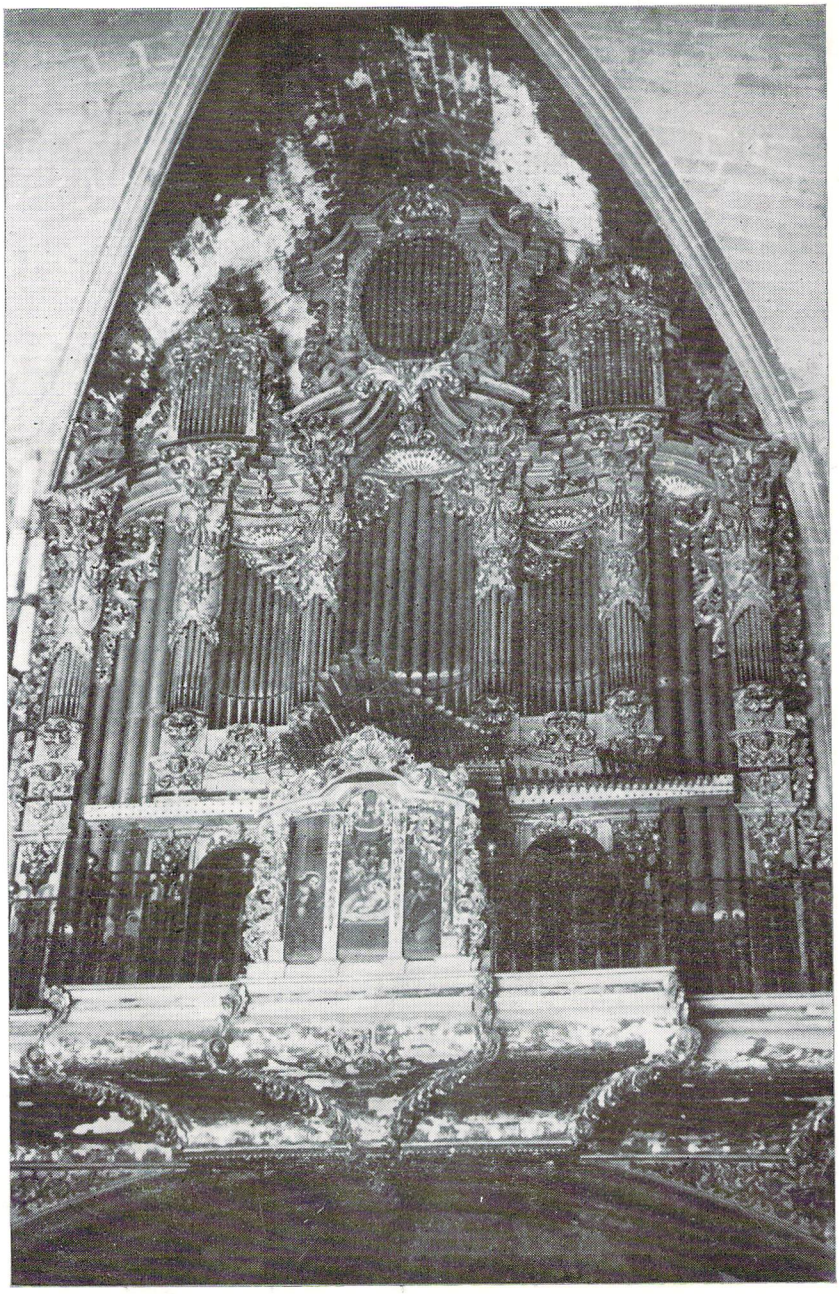
(Libro de Actas Capitulares, N.º 89. Archivo-Histórico-eclesiástico de Morella.)